

Pamiršta Juozo Zikaro kūryba: medaliai, ženkleliai ir sporto prizai

Eduardas Remecas

Lietuvos nacionalinis muziejus, Arsenalo g. 1, 2001 Vilnius
El. paštas remecas@yahoo.de

Straipsnyje apžvelgiama nedidelė skulptoriaus Juozo Zikaro (1881–1944) kūrybos sritis – medaliai, medalionai, ženkleliai ir sporto prizai. Pagrindinis dėmesys yra sutelkiamas į nežinomus skulptoriaus kūrybos faktus. Tikslinamos medalių ir medalionų kūrybos aplinkybės bei jų datavimas. Pirmą kartą pateikiami faktai apie nežinomą skulptoriaus veiklos barą – ženklelių projektus.

RAKTAŽODŽIAI: Juozas Zikaras, skulptorius, medalis, medalionas, ženklelis, sporto prizas

Juozas Zikaras (1881–1944) buvo vienas pirmųjų Lietuvos profesionalių skulptorių. 1916 m. Peterburge baigęs dailės akademiją Lietuvoje dėstė įvairiose mokyklose – 1919–1928 m. Panevėžio gimnazijoje (piešimą), 1928–1944 m. – Kauno meno mokykloje (skulptūrą). Skulptoriaus kūrybinėje biografijoje gausu skulptūrų, antkapinių paminklų, biustų, reljefų, medalionų, medalių ir įvairių grafikos kūrinių. Jis buvo vienas produktyviausių Lietuvos skulptorių ir geriausias portretinių darbų autorius. Labiausiai J. Zikarą išgarsino Laisvės paminklas Kaune (1921 m., pastatytas 1928 m.) ir Lietuvos monetų modeliai (1925 ir 1936 m.), o sovietiniai ideologai svarbiausiu skulptoriaus kūriniu laikė skulptūrą „Knygnešys“ (1926 m., pastatyta 1939 m.). Apie J. Zikaro kūrybą ir jo kūrinius daug kartų rašyta tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek pokariu, tiek ir atgavus nepriklausomybę. 1960 ir 2009 m. buvo išleistos dvi skulptoriaus kūrybai skirtos knygos¹. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus išleistame J. Zikaro darbų kataloge buvo sudėti visi žinomi skulptoriaus kūriniai, saugomi Lietuvos muziejuose, bei paskelbta jo bibliografija. Tačiau tai nėra išsamus skulptoriaus kūrybos katalogas. 2019 m. pasirodė straipsnis, kuriame paminėti nežinomi J. Zikaro kūriniai bei patikslinti duomenys apie žinomų kūrinių atributavimą ir datavimą². Kaip ir daugelio kitų menininkų, iki galo identifikuoti visą J. Zikaro kūrybą yra neįmanoma, nes jis savo kūrybos detalai nefiksavo. Skulptorius ne kartą yra sakęs, kad negalėtų pasakyti, kiek ir ką yra sukūręs³. Problema yra ir ta, kad J. Zikaras daug savo darbų nuolat tobulino, juos perdarydavo, tad jeigu neišliejo

1 Budrys 1960; *Juozas Zikaras* 2009.

2 Smilingytė-Žeimienė 2019: 31–47.

3 Pauliukonis 1937: 5; Narbutas 1943: 3.

jų metale, nustatyti jų sukūrimo datas yra labai sunku. Šiame straipsnyje neaptarsime visų J. Zikaro sukurtų gerai žinomų darbų, bet atkreipsime dėmesį į tuos, kurie nebuvo žinomi arba apie juos turėta labai mažai ar netikslių duomenų. Straipsnio tikslas – atskleisti nežinomus faktus apie J. Zikaro kūrybą, aptarti medalius, medalionus, ženklelius ir sporto prizus, patikslinti jų datavimą. Rašant straipsnį buvo taikyti šie tyrimo metodai: archyvinės, mokslinės ir periodinės literatūros analizė ir sintezė, interpretavimas, sisteminimas, apibendrinimas. Straipsnyje panaudotos iki tol neminėtos to laiko spaudos žinutės ir Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) saugomi dokumentai.

Medaliai

Medaliai – tai apvalūs, ovalūs ar kampuoti vienpusiai arba dvipusiai mažosios skulptūros kūriniai. Pagal paskirtį jie yra skirstomi į tris grupes: 1) atminimo ar sporto apdovanojimai už nuopelnus (valstybinius, žinybinius, organizacijų), jie dažniausiai gaminti su auselėmis ir kabinami ant kaspino; 2) smulkiosios skulptūros kūriniai, dar vadinami stalo medaliais, jų paskirtis tokia pati, tik jie didesnio skersmens – telpa į delną ir neturi kaspino; 3) medalionai (it. *medaglione* – didelis medalis) – didelio skersmens vienpusiai medaliai, kabinami ant sienos.

J. Zikaras daugiausia kūrė portretinius medalionus, kurie nebuvo tiražuojami, tačiau žinomiausias jo kūrinys yra valstybinis apdovanojimo medalis, skirtas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui (1928). Šiam apdovanojimo medaliui konkursas nebuvo skelbtas. Pirmai didelei valstybės šventei suorganizuoti buvo įkurtas Vyriausiasis komitetas Lietuvos Nepriklausomybės 10-ies metų atgijimo sukaktuvėms ruošti, kuris tiesiogiai kreipėsi į skulptorių dėl medalio sukūrimo. Sprendimas patikėti J. Zikarui sukurti medalį nebuvo atsitiktinis, nes 1928 m. iškilmėse vienas svarbiausių akcentų buvo skulptoriaus parengto Laisvės paminklo atidengimas. Tikėtina, kad komitetas skulptoriui iš anksto buvo nurodęs, ką norima medalyje matyti, nes jo išvaizda buvo žinoma jau 1928 m. sausio 31 d. komiteto posėdyje⁴. Tad skulptoriui reikėjo medalį sumodeliuoti ir perkelti į gipsą. 1928 m. vasario 28 d. Ministrų kabinetas patvirtino medalio projektą, kuriame pavaizduotas žymiausias skulptoriaus kūrinys – Laisvės skulptūra. Pagal medalio gamybos sąmatą, už gipsinį modelį J. Zikarui buvo numatyta sumokėti 2000 Lt⁵. Netrukus buvo pradėta rūpintis medalių nukaldinimu, nes norėta, kad gegužės 15 d. iškilmių metu juos būtų galima įteikti atvykusiems svečiams. Šveicarijos firmoje „Huguenin Frères & Co“ buvo nukaldinta 50 000 vnt. šių medalių; vienais duomenimis, 1928–1940 m. jais apdovanota apie 30 000, kitais – daugiau kaip 44 000 asmenų⁶.

4 Vyriausias tautos šventės iškilmių ruošos komitetas... *Lietuvos žinios*. 1928 02 01. Nr. 26: 3.

5 Kavaliauskas 2001: 308.

6 Ten pat: 316, 318.

Tai buvo dažniausiai teiktas nepriklausomos Lietuvos apdovanojimas. Tačiau dėl didelės skubos arba ribotos skulptoriaus kūrybos laisvės šie medaliai savo išvaizda buvo labiausiai nepavykę nepriklausomos Lietuvos apdovanojimai. Pagrindinėje medalio pusėje yra sparnuotos laisvės deivės reljefinis atvaizdas tekančios saulės fone, o antroje pusėje – užrašas stulpeliu „PER AMŽIUS / BUDĖJĘ – LAISVĘ / LAIMĖJOM / PER AUKAS IR / PASIŠVENTIMĄ / 1918–1928“. Panašios kompozicijos (vaizdas / įrašas) medaliai buvo būdingi carinei Rusijai (pvz., 1812 m. karui atminti (1912 m.), Romanovų dinastijos valdymo sukakčiai (1913 m.) ar kt.). Tradiciškai apvaliuose medaliuose įrašai komponuojami ratu arba puslankiu, o jeigu jie horizontalūs, tuomet įkomponuojami į augalinę ornamentiką (vainiką, šakeles ar kt.) arba geometrinę figūrą. J. Zikaro sukurtame medalyje to nematome. Skulptorius šio medalio įrašui panaudojo paprastą klasikinį šriftą.

Kito valstybinio apdovanojimo medalio sukūrimui J. Zikaras turėjo jau daugiau laiko ir laisvės. Tai buvo Kariuomenės pirmūno medalio projektas. Šis medalis buvo skirtas paminėti 1917–1919 m. lietuvių karinį tautinį sąjūdį Rusijos kariuomenėje, kurio tikslas buvo atkurti Lietuvos valstybę ir suformuoti jos ginkluotąsias pajėgas. Medalio steigimo ir gamybos istorija buvo detalai aprašyta, bet apie jo kūrybą neužsiminta⁷. Medalio idėjos autoriai buvo Lietuvos pirmūnų sąjunga (įregistruota 1937 m. gruodžio 31 d.). Dar prieš įkuriant sąjungą buvo sudarytas komitetas, kuris rūpinosi surengti Rusijoje tarnavusių karių suvažiavimą. 1937 m. balandžio mėnesį šis komitetas nusprendė pagaminti specialų kongreso atminimo ženklą, kuriuo būtų apdovanotas kiekvienas suvažiavimo dalyvis⁸. Tačiau rugsėjo 7–8 d. suvažiavimo metu dalyviams buvo įteiktos tik trispalvės juostelės. Galima numanyti, kad pirminis sumanymas nebuvo įgyvendintas dėl to, kad buvo galvojama apie svarbesnio ženklo – valstybinio apdovanojimo pagaminimą. Nežinome, kada Lietuvos pirmūnų sąjungos atstovai kreipėsi į J. Zikarą dėl medalio sukūrimo, bet jau 1937 m. spalio mėnesį buvo rengiamas pirminis medalio projektas be įrašų. Jame buvo sukomponuotas kryžius, simbolizavęs iškentėtus vargus ir kovas už laisvę, o jų kampuose – Klaipėdos, Vilniaus, Kauno ir Gardino vaizdai; antroje pusėje – ginklai⁹. Tad pirminiame projekte dar nebuvo ne tik įrašų, bet ir žygiuojančių karių su rusiškomis uniformomis bei svarbiausio simbolio – lietuvaitės su kalaviju, kuri kviečia svetur tarnaujančius lietuvius karius kovoti už Lietuvos laisvę¹⁰. Svarbu pažymėti, kad tarp visų pavaizduotų miestų yra ne Šiaulių, kaip kad visur yra rašoma, o Gardino vaizdas. Šis miestas medalyje pavaizduotas neatsitiktinai, nes kariuomenės pirmūnai atkurtą Lietuvą matė kartu su Gardinu. Lietuvos vyriausybės teritorinių pretenzijų klausimo visada vengė ir į šią problemą žiūrėjo labai atsargiai,

7 Kavaliauskas 2001: 323–326; Jurevičiūtė 2007: 80–99.

8 Į Kauną suvažiuos buvę Rusijos armijos kariai lietuviai. *Lietuvos aidas*. 1937 04 28. Nr. 187: 8.

9 Pauliukonis 1937: 5.

10 Koks bus kariuomenės pirmūnų medalis. *Lietuvos aidas*. 1939 01 25. Nr. 39: 6.

tik remdama įvairias visuomenines organizacijas. Tad ir oficialiai buvo pranešta, kad medalyje yra svarbiausių Lietuvos miestų simboliniai vaizdai¹¹. 1937 m. gruodžio mėnesio Lietuvos pirmūnų sąjungos posėdyje buvo nutarta, kad medalio averse būtų įrašas „UŽ LIETUVOS LAISVĘ. KARIUOMENĖS PIRMŪNAI“, o reverse – „1917–1919“¹². Medalio projektas buvo užbaigtas 1938 m. pradžioje, nes jau vasario mėnesį buvo deramasi dėl jo pagaminimo Belgijos firmose¹³. Galima manyti, kad tuo metu buvo tariamasi dėl didesnio skersmens medalių ar medalių pagaminimo. Apdovanojimo medalio steigimui ir gaminimui Krašto apsaugos ministerija pritarė tik 1938 m. rugsėjo 29 d., o spalio 11 d. tam pritarė ir Vidaus reikalų ministerija. Tik tuomet medalių kaldinimas buvo užsakytas Šveicarijos firmoje „Huguenin Frères & Co“ ir jie turėjo būti pagaminti iki 1939 m. sausio 15 dienos¹⁴. 1939 m. sausio mėnesį vyriausybė kreipėsi į Seimą dėl medalio statuto įregistravimo¹⁵. Dėl šio medalio kilo daug nesutarimų, tad medalis seime buvo patvirtintas tik 1940 m. balandžio 11 d., o *Vyriausybės žiniose* apie jį paskelbta tik gegužės 4 dieną¹⁶. Ir nors šie apdovanojimai buvo pagaminti, įteikti juos iki Lietuvos nepriklausomybės praradimo nebespėta. Šio apdovanojimo medalio kompozicija iš esmės skyrėsi nuo Lietuvos nepriklausomybės medalio. 1927–1928 m. sukurto medalio kompoziciją skulptorius perėmė iš carinės Rusijos, o Kariuomenės pirmūno medalio projektas buvo parengtas pagal Belgijos ar Prancūzijos medalių pavyzdžius. Šis medalis rodo kokią didelę įtaką J. Zikaro kūrybai turėjo jo 1936 m. kelionės į Belgijos karališkuosius monetų rūmus Briuselyje ir bendravimas su vietos dailininkais.

Be valstybinių apdovanojimo medalių, J. Zikaras ypač daug kūrė reljefų – plačekių arba medalionų. Šiuose kūriniuose skulptoriui svarbiausia buvo pavaizduoti asmens portretą arba panoraminį vaizdą. Tik nedidelė dalis kūrinių visiškai užbaigti – turi grafiškai įrašytas legendas. Didesnė dalis reljefų buvo pagaminta gipse ar bronzuotame gipse, rečiau medyje, o išskirtiniai darbai – dramblio kaulo imitacijoje („Audra“, 1930). Dalis kūrinių vėliau buvo išlieti ir bronzoje. Vieni kūriniai gaminti skulptoriaus iniciatyva, o kita dalis buvo užsakomieji darbai – bažnyčios, organizacijų ir privačių asmenų. Didžioji dalis autoriaus darbų niekada netiražuoti. Tarp žinomiausių reljefų galima paminėti dr. Jono Šliūpo (1922, bronzos), Vydūno (1922, gipsas ir bronzos), Jono Basanavičiaus (1923, 1926, gipsas ir bronzos), dramaturgo Petro Vaičiūno (1931, gipsas ir medis), Vinco Kudirkos (1932, gipsas ir bronzos),

11 Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940 05 04. Nr. 702: 315–316.

12 Jurevičiūtė 2007: 88.

13 Dail. Zikaras. *XX a.* 1938 02 12. Nr. 35: 5.

14 Jurevičiūtė 2007: 92–93.

15 Koks bus kariuomenės pirmūnų medalis. *Lietuvos aidas*. 1939 01 25. Nr. 39: 6.

16 Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940 05 04. Nr. 702: 315–316.

Antano Smetonos (gipsas ir bronzas), Juozo Tumo-Vaižganto (medis) ir kt. Iš medalionų paminėtini „Vaikutis su šuniuku“ (1920, bronzas), Karolio Račkausko Vairo (1921, gipsas), vysk. Pranciškaus Karevičiaus (1927, bronzas), Maironio (1928, gipsas ir bronzas), medicinos dr. Vlado Kuzmos (1930, gipsas), vysk. Kazimiero Paltaroko (1935, gipsas ir varis), J. Tumo-Vaižganto (~1935, gipsas), vysk. Motiejaus Valančiaus (~1935, gipsas), prof. Vinco Čepinskio (1937, gipsas ir bronzas), inž. Konstantino Šakenio (gipsas) ir kt. Iš visų šių kūrinių išskirsime tik keletą, kurie buvo tiražuoti arba buvo norima tai padaryti.

Prezidento A. Smetonos (1874–1944) bronzinė plaketė – tik vienas iš skulptoriaus kūrinių, kurio datavimas iki šiol buvo pamirštas¹⁷. Šis nedidelis 7 × 5 cm kūrinys buvo nukaldintas Šveicarijos firmoje „Huguenin Frères & Co“ (1 pav.). Manoma, kad jų galėjo būti pagaminta iki 10 vienetų¹⁸. Medinėje lentelėje įtaisytos plaketės buvo pagamintos 1933 m. gruodžio mėnesį¹⁹ ir buvo siejamos su 1934 m. pažymėtomis A. Smetonos 60 metų sukakties iškilmėmis. Prezidento ir jo žmonos Sofijos Smetonienės plaketę skulptorius kūrė 1930 metais²⁰. Nežinome, ar tai buvo prezidento užsakymas, ar paties J. Zikaro iniciatyva. Prezidentui buvo įteikta vienintelė pasidabruota plaketė.

1936 m. buvo ruošiamasi nukaldinti naujas monetas, kurių projektus parengė skulptorius J. Zikaras. Visi galutiniai projektai turėjo būti perduoti Finansų ministerijai, o visa projektų gamybos medžiaga sunaikinta. Vis dėlto dalį medžiagos J. Zikaras išsaugojo, o monetų projektams sukurtus Vytauto Didžiojo ir J. Basanavičiaus profilius perkėlė į medalius²¹. Spaudai monetoms buvo gaminti Belgijos karališkuosiuose monetų rūmuose Briuselyje, kuriuose 1936 m. birželio ir lapkričio mėnesiais dėl J. Basanavičiaus ir Vytauto Didžiojo modelių korektūrų lankėsi ir pats J. Zikaras²². 1936 m. vasarą Briuselio firma „Fisch & Cie“, sužavėta J. Zikaro

1 pav. J. Zikaras. Antano Smetonos plaketė, 1933 m., 71 × 50 mm. Privatus rinkinys

17 Juozas Zikaras 2009: 144. Nr. 158.

18 Jankauskas 1999: 37.

19 Resp. Prezidento bronziniai biustai. *Lietuvos aidas*. 1933 11 08. Nr. 253: 5; *Jaunoji karta*. 1933. Nr. 44: 743; *Šiaurės Lietuva*. 1933 12 24. Nr. 52: 1.

20 Skulptoriaus J. Zikaro nauji kūriniai. *Lietuvos aidas*. 1930 03 01. Nr. 50: 7.

21 Juozas Zikaras 2009: 140. Nr. 129.

22 Remecas 2022: 33, 39.

darbais, kreipėsi į skulptorių su prašymu leisti iš parengtų modelių pagaminti Vytauto Didžiojo ir J. Basanavičiaus medalius. Norėta po vieną tokį medalį įteikti kai kuriems aukštiems Lietuvos asmenims²³. Reikia manyti, kad skulptorius sutiko ir rugsėjo mėnesį buvo pagaminti J. Basanavičiaus sukurtinis (85 metai) ir Vytauto Didžiojo medaliai²⁴.

1936 m. spalio mėnesį J. Zikaras pradėjo kurti medalį, skirtą Kipro Petrausko (1885–1968) 25 metų kūrybos jubiliejui, kuris buvo švenčiamas tų pačių metų gruodžio mėnesį. Šis medalis turėjo būti dvipusis. Vienoje jo pusėje – dainininko atvaizdas, kitoje – Kauno valstybinio teatro fone K. Petrauskas viename iš savo mėgstamų vaidmenų. Planuota medalį nulieti iš bronzos Belgijoje ir pirmąjį egzempliorių padovanoti sukurtininkui jo šventės metu. Dėl medalio pagaminimo Belgijoje tarėsi pats skulptorius²⁵. Įdomu tai, kad žinutėje apie šį medalį užsimenama, kad tokie artistų jubiliejiniai medaliai tarp kolekcininkų yra labai vertinami, nes jų yra nedaug. Tad šis J. Zikaro medalis turėjo būti pirmasis jo smulkiosios skulptūros kūrinys, skirtas platesnei visuomenei. Dėl nežinomų priežasčių sumanymo skulptoriui nepavyko įgyvendinti. Tačiau K. Petrauskui skirti du portretiniai medalionai buvo pagaminti ir jie yra datuojami 1934–1936 m.²⁶, tik toks datavimas nėra tikslus. Šie medalionai, kaip rašė spauda, buvo pagaminti 1938 metais²⁷.

1937 m. J. Zikaras ėmėsi kurti Lietuvos ministro pirmininko ir finansų ministro Juozo Tūbelio (1882–1939) medalioną, kurį metų gale jau buvo bebaigias²⁸. Medalionas iki šiol buvo datuojamas 1934–1936 m.²⁹, tačiau jis galėjo būti baigtas tik 1938 m., o išlietas bronzoje apie 1939 metus. Šį medalį J. Zikaras eksponavo 1939 m. gruodžio 10 – 1940 m. sausio 1 d. Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje vykusiame V rudens dailės parodoje³⁰. Tai buvo išskirtinis J. Zikaro kūrinys ir vienas įdomiausių medalionų, kuriame matome ne tik įprastą asmens portretą, bet ir įkomponuotus 8 mažesnius medalius, atspindinčius J. Tūbelio veiklą (2 pav.). Tačiau ir šis medalionas nėra visiškai užbaigtas, nes jame nėra jokių užrašų. Galima numanyti, kad turėjo būti jo antroji pusė, kuri tikriausiai nebuvo pagaminta.

Apie kitus J. Zikaro sukurtus reljefus ir medalionus spaudoje duomenų beveik nėra. Tačiau ir nedidelės žinutės yra vertingos, nes jos patikslina dalies kūrinių datavimą. Dramaturgo P. Vaičiūno (1890–1959) reljefas J. Zikaro kataloge yra datuojamas

23 Basanavičiaus ir Vytauto Didž. medaliai. *10 centų*. 1936 06 21. Nr. 983: 2.

24 Išleido skulpt. J. Zikaro darbo medalius. *Lietuvos aidas*. 1936 09 09. Nr. 412: 4.

25 K. Petrausko garbei medalis. *Lietuvos aidas*. 1936 10 28. Nr. 495: 3.

26 Budrys 1960: 142; Juozas Zikaras 2009: 139. Nr. 115, 116.

27 Kipro Petrausko bareljefas. *10 centų*. 1938 07 18. Nr. 1624: 4; Zikaras padarė Kipro Petrausko bareljefą. *Lietuvos aidas*. 1938 07 18. Nr. 317: 10.

28 Pauliukonis 1937: 5.

29 Juozas Zikaras 2009: 140. Nr. 125.

30 *V rudens dailės parodos katalogas*. 1939: 16. Nr. 251.

1934–1936 m., o prof. Izidorius Tamošaičio (1889–1943) reljefo sukūrimo data nežinoma³¹. Vienoje laikraščio žinutėje nurodyta, kad abu šie kūriniai buvo sukurti apie 1929–1930 metus³². Tuo pat metu buvo sukurtas arba dar kuriamas ir medalionas „Audra“, kuris J. Zikaro kataloge pavadintas „Gyvenimo audra“ ir datuotas 1931 metais³³. Inžinieriaus ir švietimo ministro K. Šakenio (1881–1959) reljefo sukūrimo data kataloge nurodyta kaip nežinoma, bet jis buvo eksponuotas 1933 m. balandžio 10–25 d. Lietuvos dailininkų draugijos dailės parodoje. Tad jo sukūrimo data yra apie 1933 metus. Tuo pat

2 pav. J. Zikaras. Juozo Tūbelio medalionas, 1938–1939 m., 38,5 cm
(*V rudens dailės parodos katalogas. 1939: 30*)

laiku buvo sukurti ir neminimi A. Bružo bei Povilo Žadeikio (1887–1957) reljefai³⁴. Dalį sukurtų reljefų J. Zikaras vėliau perkėlė ir į medalionus (V. Kudirkos, K. Paltaroko, J. Tumo-Vaižganto, K. Šakenio). Vienas tokių paskutiniųjų skulptoriaus sukurtų darbų buvo nežinomas bronzinis J. Šliūpo (1861–1944) medalionas, eksponuotas 1944 m. parodoje Vilniuje³⁵.

Didžiąją dalį išbaigtų medalionų J. Zikaras sukūrė jau po 1936 metų. Galima manyti, kad kūrybinius pokyčius sąlygojo skulptoriaus apsilankymai Briuselio monetų kalykloje ir pažintis su vietos skulptorių darbais.

Ženkleliai

Apie dar vieną J. Zikaro kūrybos sritį – ženklelių kūrimą – beveik niekur neminama. Ženklelių autorystės tema Lietuvoje beveik visai netyrinėta, tad nenuostabu, kad apie tokią skulptoriaus veiklą mažai žinoma. Kiek ir kokių ženklelių J. Zikaras kūrė, niekada nesužinosime, nes tokių duomenų neišliko, bet kelis iš jų galime paminėti.

31 *Juozas Zikaras* 2009: 139. Nr. 120; 144. Nr. 160.

32 Skulptoriaus J. Zikaro nauji kūriniai. *Lietuvos aidas*. 1930 03 01. Nr. 50: 7.

33 *Juozas Zikaras* 2009: 136. Nr. 89.

34 Ten pat: 148; *Lietuvos dailininkų draugijos dailės parodos katalogas*. 1933: 14–15.

35 *Lietuvių dailės parodos Vilniuje katalogas*. 1944: 46.

3 pav. J. Zikaras. Panevėžio vyrų gimnazijos ženklas, ~1921 m., 23 × 34 mm. Privatus rinkinys

berniukų – Panevėžio vyrų gimnazijos ženklą³⁷. Detalesnis ženklelių aprašymas nepateiktas, bet jų išvaizda žinoma iš nuotraukų ir išlikusių daiktų (3 pav.). Nustatytos uniformos pradžioje nebuvo privalomos. Nuo 1924 m. balandžio 23 d. Švietimo ministerija visoms aukštesniosioms ir vidurinėms mokykloms įvedė privalomą uniformą su nustatytu kepurinių ženklų. 1924 m. rugpjūčio 25 d. Panevėžio valstybinės gimnazijos mokytojų tarybos posėdyje buvo nuspręsta mokinių kepurėms palikti tuos pačius ženklelius, kuriuos jau anksčiau buvo suprojektavęs J. Zikaras³⁸.

Nuo 1927 m. Švietimo ministerija kasmet vasarą organizuodavo pradžios mokyklų mokytojams gimnastikos kursus. Pirmieji tokie kursai įvyko Aukštojoje Panemunėje, juose dalyvavo 160 mokytojų. Pirmai kursantų grupei ir jų vedėjams kilo sumanymas pasigaminti kūno kultūros kursų ženklelius³⁹. Ši grupė kursus baigė liepos 21 d., o jau rugpjūčio mėnesį jiems buvo išsiųsti Kauno graverio Moisiejaus Kliono pagaminti ženkleliai⁴⁰. Ženklelius gavo ir antros laidos mokytojai. Vėliau kursai buvo organizuoti 1928 m. Panemunėlyje ir 1929 m. Panevėžyje. Kursams atminti buvo pasigaminti skulptoriaus J. Zikaro suprojektuoti ženkleliai⁴¹.

Šiuo metu yra žinomi vieninteliai ženkleliai su raidėmis ŠMKKK (Švietimo ministerijos kūno kultūros kursai), pagaminti graverio M. Kliono⁴² (4 pav.). Jie neabejotinai buvo skirti pradžios mokyklų mokytojams, baigusiems kursus 1927 metais. Ženklelyje datų nėra, tad jie galėjo būti teikiami ir vėlesniems

1919–1928 m. mokytojaudamas Panevėžio valstybinėje gimnazijoje J. Zikaras parengė mergaičių ir berniukų uniformų projektus bei įvestai uniforminei kepurei gimnazijos ženklelio projektą³⁶. Nauja uniforma buvo patvirtinta 1921 m. vasario 10 d. mokytojų tarybos posėdyje. Mergaičių kepuraitės turėjo aukso spalvos ženklelį, o

³⁶ Juozas Zikaras 2009: 31.

³⁷ Panevėžio gimnazija, 1921. *LCVA*. F. 391. Ap. 2. B. 1014. L. 196, 211.

³⁸ Panevėžio gimnazija, 1924. *LCVA*. F. 391. Ap. 2. B. 1017. L. 24.

³⁹ *Strimaitis* 1927: 4–5.

⁴⁰ Švietimo ministerijos... *Lietuva*. 1927 08 18. Nr. 184: 7.

⁴¹ *Daukas* 1929: 985–986.

⁴² *Astikas* 1993: 147. Nr. 59.

kursantams. Ženklio puošnumas ir detalių gausa rodo, kad tai tikro menininko darbas. Tad vienintelio žinomo Švietimo ministerijos kūno kultūros kursų ženklelio projektas turėtų būti priskirtas J. Zikarui.

1932 m. balandžio 30 d. Kaune buvo įregistruota Lietuvos dailininkų draugija, veikusi iki 1938 metų. Draugijos veikloje dalyvavo vyresniosios kartos dailininkai, siekiantys ginti savo kartos interesus, išlaikyti statusą meniniame gyvenime. Draugijos pirmininku buvo J. Zikaras. Savo įstatuose draugija nurodė, kad turi ženklą ir antspaudą su savo vardu. Pastabose rašoma, kad draugijos ženklas yra gaubto trikampio skydo pavidalo, kurio viduje pavaizduota Minervos galva, palitra ir kolonos dalis. Ženklo spalva – sidabras ir mėlyna emalė⁴³. Šio ženklo, o kartu ir antspaudo projektą neabejotinai sukūrė J. Zikaras, bet ar jis buvo pagamintas – nežinoma.

1939 m. birželio 21–25 d. Kaune vyko jubiliejiniai Šaulių sąjungos renginiai, skirti sąjungos 20-mečiui paminėti – chorų ir orkestrų pasirodymai, šaudymo ir sporto varžybos bei minėjimas. Planuota, kad iš viso gali susirinkti apie 25 000 šaulių. Šiam renginiui atminti buvo išleistas ženklelis. Suvažiavimo ženklelis buvo pagamintas pagal gegužės 19 d. Centro valdybos posėdyje priimtą skulptoriaus J. Zikaro projektą (5 pav.)⁴⁴. Ženklyje pirmą kartą matome naują sąjungos herbą – skydą su sukryžiuotais šautuvu ir trimitu.

Sporto prizai

Apie sporto prizų kūrybą J. Zikaro biografijoje duomenų beveik nėra. Tarp skulptoriaus sukurtų darbų ilgą laiką buvo žinoma tik skulptūra „Sportininkas“ (1933 m.). Tai visu ūgiu stovinčio vyro atvaizdas su ietimi rankoje⁴⁵. Manoma, kad tai nebuvo sporto prizas, o skulptūra buvo rodoma mokiniams mokymo procese. Dar žinoma, kad tikrą sportinį prizą J. Zikaras sukūrė 1943 m. – tai buvo skulptūra

4 pav. J. Zikaras. Švietimo ministerijos kūno kultūros kursų ženklelis, 1927 m., 32 × 26 mm. LNM, M 5183

43 Lietuvos dailininkų draugija, 1932–1940. *LCVA*. F. 1367. Ap. 1. B. 676. L. 9.

44 Šaulių sąjungos tarybos protokolų knyga, 1935–1940. *LCVA*. F. 561. Ap. 2. B. 956. L. 95, 100; Kaune laukiama 25.000 šaulių. *XX amžius*. 1939 06 14. Nr. 132: 4.

45 *Juozas Zikaras* 2009: 138. Nr. 105.

5 pav. J. Zikaras. Lietuvos šaulių sąjungos jubiliejinis ženklelis, 1939 m., 23 × 21 mm. LNM, M 5435

žinio, saugomo Šiaulių muziejuje, kuris prieš tai buvo stogo galo puošmena. Ši dovana 1932 m. nebuvo įteikta, nes užsitęsė jos pagaminimas. Reljefas turėjo būti pakabintas LFLS salėje⁴⁶. Iš šių žinučių aiškėja, kad reljefas, kuris 1933 m. dailės parodoje buvo pavadintas „Žirgai“ (6 pav.), o dabar mums geriau yra žinomas kaip „Arklių tramdytojas“ ir yra viena iš A. Gravrogkui 1932 m. pastatyto namo interjero detalių, pradžioje buvo sporto prizų. Reljefe pavaizduota tema puikiai tiko sportininkų apdovanojimui ir tai galėjo būti vienas gražiausių lietuviškų sportinių prizų. Tradiciškai tuo laiku sportiniais prizais buvo įvairios taurės ar sportininką vaizduojančios skulptūros. J. Zikaro kūrinys nebuvo tradicinis bei patogus įteikimui, bet jis puikiai simbolizavo to laiko tautinės valstybės ideologiją. J. Zikaro pavaizduotas apsinuoginęs raumeningas baltų dievas Perkūnas buvo galingiausias tarp dievų, bet kartu jis rūpinosi žmogaus dorove, morale ir teisingumu. Pavaizduoti žirgai kaimo lietuviui buvo ypač artimi ir brangūs. Tai ir laisvės, ir sunkaus darbo simboliai. Tad apdovanojimas buvo tiek fizinės, tiek ir dvasinės stiprybės simboliu. Tačiau nuo 1934 m. Kauno burmistru tapus Antanui Merkiui (1887–1955), tradicija apdovanoti sportininkus nutrūko. Šis kūrinys galbūt buvo pagamintas 1932 m., nes jis eksponuotas pirmojoje Lietuvos dailininkų draugijos parodoje, surengtoje 1933 m. balandžio 10 d., ir jau tuomet nurodyta, kad jis priklauso A. Gravrogkui⁴⁹.

„Krepšininkas“⁴⁶. Prizas turėjo būti įteiktas krepšinio varžybų nugalėtojams, bet dėl karo peripetijų jos neįvyko.

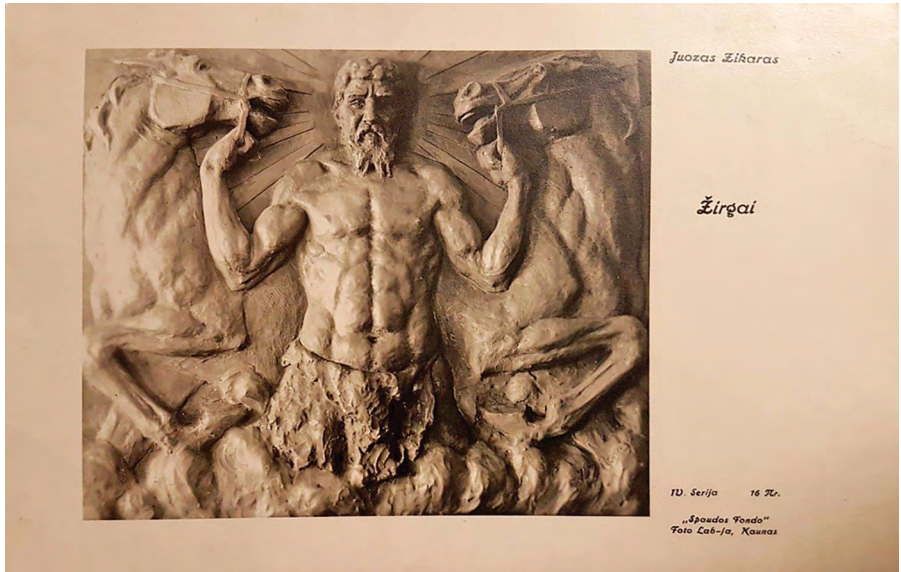
Be šių skulptūrų, buvo ir dar vienas ar du J. Zikaro kūriniai, skirti sportininkams apdovanoti. 1933 m. lapkričio 19 d. Kauno miesto burmistras Antanas Gravrogkas (1880–1958) geriausiai 1932 m. Kauno miesto komandai LFLS (Lietuvos fizinio lavinimosi sąjunga) įteikė Kauno miesto pereinamąją dovaną. Tai buvo apie centnerio svorio (apie 50 kg) bronzinis reljefas, vaizdavęs senovišką lietuvių Perkūną kaip raumeningą ir barzdotą vyriškį, kuris laiko du nerimstančius žirgus⁴⁷. Spauldoje rašoma, kad šio reljefo motyvas buvo paimtas iš liaudies meno – vieno charakteringo rai-

46 Narbutas 1943: 3.

47 LFLS pasinuomojo patalpas ir čiuožyklai aikštę. *Lietuvos aidas*. 1933 11 20. Nr. 263: 8.

48 LFLS išnuomavo... *Dienos naujienos*. 1933 11 21. Nr. 267: 3.

49 *Lietuvos dailininkų draugijos dailės parodos katalogas*. 1933: 15.

6 pav. J. Zikaras. Atvirukas „Žirgai“, 1933 m.

1932 m. rugpjūčio 21 d. tas pats A. Gravrogkas sportininkams įteikė ir dar vieną J. Zikaro darbą. Tuo metu Kaune vyko Kauno būrių šaulių sporto šventė. Pirmąją vietą laimėjo Kauno būrys, tad jam buvo įteikta Kauno miesto burmistro A. Gravrogko pereinamoji dovana, „piešta“ J. Zikaro⁵⁰. Detalesnio šios dovanos aprašo nėra, o žodis „piešta“ dar labiau apsunkina skulptoriaus kūrinio identifikaciją. Iš turimų lakoniškų žinučių matome, kad A. Gravrogkas labai vertino J. Zikaro kūrybą ir buvo jo darbų užsakovu.

Išvados

Skulptoriaus J. Zikaro sukurti darbai iki šiol nėra iki galo sukataloguoti, o jo kūryboje lieka daug nežinomų faktų. Trūksta duomenų tiek apie jo sukurtus darbus, tiek ir apie jų datavimą. Iš spaudos ir archyvinių žinučių sužinome tokius faktus:

1. J. Zikaras savo kurtus medalius siekė atlikti kaip tiražuotus mažosios plastikos kūrinius, kaip tai padarė skulptorius Petras Rimša, bet tai įgyvendinta tik 1933 m. pagaminus Lietuvos Respublikos prezidentui A. Smetonai skirtas plaketes.

2. Didžioji dalis visiškai išbaigtų medalionų buvo sukurta po 1936 m., kai J. Zikaras monetų kaldinimo klausimais lankėsi Briuselio monetų kalykloje ir susipažino su vietos skulptoriais ir jų darbais.

3. J. Zikaras yra ne mažiau kaip penkių ženklelių, kurie buvo pagaminti 1921, 1927 ir 1939 metais, autorius, o vienas liko neįgyvendintas.

⁵⁰ Kauno šaulių būrių šventė. *Lietuvos aidas*. 1932 08 22. Nr. 189: 8.

4. 1943 m. J. Zikaras sukūrė sporto prizą „Krepšininkas“, bet ir ankstesni J. Zikaro kūriniai buvo naudoti kaip sporto prizai. Vienas tokių buvo 1933 m. sukurtas reljefas „Žirgai“.

Gauta 2023 10 24
Priimta 2024 01 21

Literatūra

1. Astikas, A. *Lietuvos ordinais, medaliai ir ženkleliai, 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1993.
2. Budrys, S. *Juozas Zikaras*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
3. Daukas, P. Kūno Kultūros Kursai Panevėžyje. *Švietimo darbas*. 1929. Nr. 10: 985–986.
4. Jankauskas, Z. Užmiršta plaketė. *Kolekcija*. 1999. 7: 37.
5. *Juozas Zikaras*. Sud. M. Banytė, V. Laukaitienė. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2009.
6. Jurevičiūtė, A. Kariuomenės pirmųjų sąjungos įkūrimas ir veikla 1937–1940 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. 2007. 19: 80–99.
7. Kavaliauskas, V. *Už nuopelnus Lietuvai. 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos ordinais ir medaliai*. Vilnius: Vaga, 2001.
8. *Lietuvių dailės parodos Vilniuje katalogas*. Vilnius: Lietuvos dailininkų sąjunga, 1944.
9. *Lietuvos dailininkų draugijos dailės parodos katalogas*. Kaunas: Lietuvos dailininkų draugija, 1933.
10. Narbutas, L. Kiekvienas laimėjimas Lietuvos garbei. *Ateitis*. 1943 07 15. Nr. 161: 3.
11. [Pauliukonis, A.] A. Pn. Skulptoriaus darbo kabinete. Gyvenimas tarp vizijų ir keturių sienų. *XX a. 1937 10 23*. Nr. 242: 5.
12. Remecas, E. 1936 ir 1938 m. laidų Lietuvos Respublikos monetų kūrimo ir kaldinimo problematika. *Numizmatika 18–21. Metraštis 2017–2020*. 2022: 27–62.
13. Smilingytė-Žeimienė, S. Juozas Zikaras: remarkos. *Menotyra*. 2019. 26(1): 31–47.
14. Strimaitis, J. Švietimo m-jos fizinio lavinimo kursai. *Lietuva*. 1927 07 01. Nr. 145: 4–5.
15. *V rudens dailės parodos katalogas*. Kaunas: Realistų sekcija, 1939.

Eduardas Remecas

The Forgotten Works of Juozas Zikaras: Medals, Badges, and Sports Prizes

Summary

Much has been written about the work of the sculptor Juozas Zikaras (1881–1944), but not all his works are known so far. There is also a lack of information on the dating of his works. This article addresses only a small area of Zikaras’s work: medals, medallions, badges, and sports prizes. The main focus is on the unknown facts of the sculptor’s work. The circumstances of the creation of medals, some of the medallions, and their dating are specified: medals of the Decade of Lithuania’s Independence (1928), the medal of the Forerunners of the Army (1940), plaques of President Antanas Smetona (1933), medallions of Kipras Petrauskas and Juozas Tūbelis, etc. For the first time, facts are presented about the sculptor’s yet unknown activity as a badge designer. The article also introduces the sculptor’s works intended as awards to athletes: ‘Žirgai’ (Horses, 1933), ‘Krepšininkas’ (A Basketballer, 1943).

KEYWORDS: Juozas Zikaras, sculptor, medal, medallion, badge